

Roddy Nilsson & Maria Vallström (red.), *Inspärrad: Röster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850–1992* (Lund: Nordic Academic Press 2016). 400 s.

Inom historisk forskning om institutioner – såsom fängelser, missbruksvård, psykiatri, uppfostringsanstalter och sanatorier – har tendensen varit att fokusera på institutionen och institutionsrepresentanter som till exempel läkare, på deras verksamhet och handlande samt på de idébyggen som låg bakom omhändertagande och vård. Men ett intresse för socialhistoria och underifrånperspektiv inom medicinhistoria, psykiatrihistoria och fängelsehistoria med flera, har på senare år vuxit sig starkare, framför allt i internationell forskning. I den svenska historiska forskningen rörande institutioner, har vissa liknande ansatser gjorts, men detta är fortfarande ett understuderat område. Av den anledningen är denna antologi, redigerad av Roddy Nilsson och Maria Vallström, ett synnerligen välkommet bidrag till svensk institutionshistorisk forskning.

Syftet med antologin är att ”lyfta fram dem som hamnade utanför, mer precis några av de individer och grupper som togs in på anstalter av olika slag, och att försöka förstå deras plats i det moderna samhället” (s. 11). Mer specifikt har författarna velat framhäva de intagnas röster, deras erfarenheter av underordning och inspärning och spegla deras aktörskap. Antologin rymmer ett inledande kapitel samt ytterligare elva kapitel med bidrag från olika forskare. Kapitlen presenteras kronologiskt för att på så sätt skapa en diakron inramning vilket underlättar för läsaren. De intagna vars röster undersöks var intagna på sinnessjukhus, fängelser, alkoholistanstalter, sinneslöstanstalter, sanatorier och uppfostringsanstalter mellan 1850 och 1992. Källmaterialet som de olika forskarna använt för att komma åt dessa röster är personakter, journaler, skrivelser med önskemål om permission eller utskrivning, rättegångsmaterial, brev skrivna av de intagna eller anhöriga, dagböcker och frågelistsvar, men även självbiografier och skönlitterära framställningar.

Det finns alltid en risk med historiska antologier att både tidsperiod och syfte kan bli väl brett när flera forskares perspektiv ska ingå och knytas samman. Frågeställningarna är också relativt många i det inledande kapitlet. Men det syns mig som att redaktörerna ändå lyckats bra med sin uppgift här och den röda tråden – fokus på de intagnas perspektiv – är tydlig i alla bidragen.

I inledningen redovisar redaktörerna bokens disposition och kontext, och de lyfter fram de olika bidragens huvudresultat, vilket ger en bra överblick. Trots det hade boken tjänat på att avslutas med en sammanfattande analys, där trådarna från de olika bidragen knöts ihop, där vidare slutsatser kunde

dras och där blicken framåt mot en utveckling av detta forskningsfält hade kunnat tydliggöras.

Ett återkommande tema i flera av analyserna av de intagnas utsagor är den identitetsskapande aspekten av att göra sig hörd. Genom att i text eller tal berätta sin egen historia, att definiera sitt eget sinnestillstånd eller genom att formulera mål med sitt liv så agerar personen inte bara för att få något konkret i stånd (som till exempel utskrivning): detta kunde även fungera som ett identitetsskapande redskap. Genom att göra sin röst hörd kunde man bli ett subjekt, både i sina egen och i omgivningens uppfattning. Ett tydligt exempel på detta ser vi till exempel i Karin Johannisson's kapitel där vi får möta patienterna Agnes von Krusenstierna, Sigrid Hjerten och Nelly Sachs. De var, vilket Johannisson poängterar, genom sina ställningar visserligen inte representativa för patientgruppen i stort, men genom att analysera hur de agerade och formulerade sig inom och utanför sinnessjukhuset, visar hon på möjligheterna och förhandlingsutrymmet som fanns för att på olika sätt skapa en egen identitet och att distansera sig i förhållande till sinnessjukhuset och läkarens kliniska blick. Roddy Nilsson beskriver på ett liknande sätt i sitt kapitel om alkoholistvården hur de intagna där kunde göra om sig själva till moraliska subjekt genom att på olika sätt svara på institutionens uttalade och outtalade förväntningar, regelverk och villkor.

Ett annat viktigt tema för analyserna är hur de intagna på olika sätt agerade med eller mot sin omgivande struktur, hur de förhandlade om sin frihet i förhållande till läkare och andra myndighetspersoner, samt vilka relationer som uppstod mellan de intagna och personalen på institutionerna. Annika Berg undersöker i sitt kapitel brev till sinnessjuknämnden från 1930-talet för att se hur patienter med psykopatidiagnos på olika sätt försökte förhandla med läkarna och myndigheter om sin diagnos. Diagnosen var mycket elastisk, vilket skapade problem för patienterna att någonsin bli helt friskförklarade. Inte desto mindre visar hon på att till och med mycket farliga patienter med tiden kunde argumentera för och få försöksutskrivning beviljad. Därmed kunde de återfå ett slags villkorlig, men ändå relativt stor frihet. Undersökningen bidrar således till att nyansera bilden av svensk sinnessjukvård och patienters handlingsutrymme under denna tid. Lars Garpenhags kapitel om det sena 1800-talets sinnessjukvård och hur patienterna förhöll sig till behandlingen och till läkarna bidrar också till en uppmjukning av den ofta negativa bild av sinnessjukvården som förekommer. Garpenhags undersökning visar på hela spektra av förhållningssätt från patienternas sida – allt från missnöje och motstånd till medgörlighet och även tacksamhet.

En genomgående utmaning för de olika undersökningarna, med några få undantag, går att härröra till att källorna där intagna kom till tals är få. När de finns tenderar de dessutom att inte vara helt representativa för gruppen

av intagna i stort. Där den intagnes röst sparats i journaler eller akter finns anledningar till detta. Ibland kan det till exempel handla om särskilt besvärliga personer, där brev och liknande sparats för att på olika sätt motivera intagningen i sig. Det är, vilket är viktigt att komma ihåg i sammanhanget, alltid en myndighet/representant för institutionen som valde vad som borde ingå. Bland de intagna som gjorde sig hörda på olika sätt kan man dessutom kanske finna resursstarka personer i högre grad än bland övriga. Speciellt tydligt blir det i de fall där patienter skrivit självbiografiska berättelser som senare kommit ut i tryck. I de fall där tryckta berättelser använts i analysen uppkommer även ett annat dilemma, i och med att självbiografiska berättelser också är skönlitterära gestaltningar. Som Katarina Bernhardson poängterar i analysen av Sara Stridsbergs bok om Beckomberga och Sven Stolpes bok *I dödens väntrum*, är skönlitteratur mindre relevant om man vill komma åt en verklighetstrogen återgivning av erfarenheter. Men om man använder den skönlitterära berättelsen på rätt sätt, om man analyserar den i ett fenomenologiskt perspektiv, så låter dessa narrativ händelserna träda fram i avseenden som kan ge nya perspektiv på individens upplevelser av sjukdom och insparning.

Källmaterialets ofta inneboende problematiker och ringa omfattning diskuteras såväl i inledningskapitlet som i de enskilda bidragen (om än i olika utsträckning). Författarna har försökt att på olika sätt ta hänsyn till och komma runt dessa problem. Ofta genom att anpassa frågorna eller att utöka med ytterligare källmaterial såsom självbiografier och intervjuer. Inte desto mindre utgör källmaterialets begränsningar en svaghet för denna typ av ansatser.

En fråga, som möjligtvis hade kunnat få lyftas och diskuteras mer tydligt, både i förhållande till bokens källmaterial och syfte, är den om de etiska frågor man har att tampas med som forskare när man hanterar så pass känsliga uppgifter som det här är frågan om. Det finns ingen anledning att betvivla att de olika författarna inte skulle ha vidtagit åtgärder för att på olika sätt förhålla sig till detta och att de har anonymiserat materialet när detta varit påkallat, men en tydligare diskussion om dessa frågor hade kunnat vara av värde. Bokens syfte att lyfta fram patienternas röster är lovvärt och sympatiskt, och nyanserar den tidigare bilden av de intagnas tillvaro på dylika institutioner. Även i förhållande till detta syfte hade jag som läsare dock välkomnat en diskussion angående de principiella frågorna kopplat till detta – vi vill lyssna till de intagna, men frågan är om de ville att vi skulle höra dem. De skrev brev och skrivelser riktade till personer och instanser med sekretess och menade nog aldrig att det de skrev skulle nå någon annan utanför den berörda myndigheten.

Ytterligare en utmaning kopplat till syftet är hur man låter de intagna

komma till tals. Roddy Nilsson och Maria Vallström diskuterar denna fråga i inledningskapitlet. De hänvisar till teoretikern Iris Marion Young, som menade att man inte ska försöka inta de underordnades perspektiv utan i stället försöka lyssna till dem. Balansgången mellan att inte låta maktperspektiv ta över analysen, att låta de intagna komma till tals, men att samtidigt lyfta blicken i analysen av de material man står inför, är svår. I vissa av bidragen leder önskingen om att lyssna till de intagna till att framställningen tenderar att bli något deskriptiv.

Avslutningsvis kan konstateras att antologin på det hela taget håller hög kvalitet och att de olika bidragen både hakar i och kompletterar varandra på ett förtjänstfullt sätt. Analyserna hjälper att fylla de forskningsluckor som finns i svensk institutionshistorisk forskning i de frågor som berörs. Boken som helhet är därmed intresseväckande och engagerande och öppnar upp spännande fönster mot framtida projekt.

Mittuniversitetet

JOHANNA AURELL

Ulrika Holgersson, *Hembiträdet och spelfilmen: Stjärnor i det svenska folkhemmets 1930- och 40-tal* (Göteborg: Makadam förlag 2017). 407 s.

En återkommande diskussion inom svensk historieskrivning är att film är en underanvänd och undervärderad källa till historisk kunskap. Därför är det ett extra nöje att läsa Ulrika Holgerssons *Hembiträdet och spelfilmen*. Undersökningen är välskriven och initierad, det märks att den varit ett passionsprojekt för Holgersson. Boken bör intressera alla som skriver om svensk film, kultur eller klass under 1900-talet.

Holgerssons kulturhistoriska undersökning fokuserar på 1930–1940-talens hembiträdesfilmer, en gyllene period för den här genren, då spelfilmer med hembiträden i huvudrollen fick miljonpublik. Hon urskiljer tolv sådana filmer under en 20-årsperiod. Syftet med undersökningen är ”att analysera förhandlingar av det svenska folkhemmets diskurser” samt att metodologiskt ”utveckla och förfina analysinstrument för att ur spelfilmer utläsa en tidsanda” (s. 17). Perspektivet är hur klass och genus konstrueras i dessa filmer genom karaktärerna. Undersökningsobjektet är filmerna, filmreceptionen och biografiska läsningar av de filmstjärnor som spelade hembiträden – allt för att kunna få fram den mening som samtidens aktörer läste in i representationerna av hembiträdena. Att genom ett bredare helhetsgrepp få fram vad samtiden tyckte i stället för att läsa in våra nutida värderingar i filmerna är också en effektiv poäng som görs igenom boken. Holgersson lånar begrep-